

УДК 372.32.091.4.(477)

Куліш Р.В.

**ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО НА
ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У РІЗНОВІКОВІЙ
ГРУПІ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Постановка проблеми. У системі освіти України відбуваються докорінні зміни. Зокрема, це стосується розвитку й демократизації національної системи освіти: оновлення змісту освіти, варіативність мережі навчальних закладів і освітньо-професійних програм. Усі ці зміни зачіпають і сферу дошкільної освіти.

Реформування дошкільної освіти, зменшення кількості дошкільних навчальних закладів, а також ініціатива батьків, спричинили виникнення різновікових груп як у сільських дошкільних навчальних закладах так і в міських багатокомплетних дошкільних навчальних закладах. Сьогодні кожна шоста дитина виховується в групі, яка об'єднує дітей різного віку.

Праця зі змішаними віковими групами є достатньо складною, тому вона вимагає від вихователя професійної майстерності високого рівня, знання специфіки одночасної роботи з дітьми різного віку, вміння співвідносити програмові вимоги з індивідуальними особливостями вихованців, здатності розуміти й бачити кожного малюка, а також усю групу в цілому.

Практика виховання дітей у різновікових групах має багато позитивних рис. У процесі роботи з дітьми різного віку педагогові легше відійти від уніфікації й приділяти більше уваги індивідуально зорієнтованому вихованню, а опосередковано – через старших дітей – передавати молодшим набутий досвід міжособистісних взаємин, інформацію про норми та правила поведінки, валеологічні навички; розвивати розумово. Саме старші діти є для малят зразком людських взаємин, навчають їх нормам і правилам поведінки, допомагають вихователям прищеплювати молодшим гігієнічні навички.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема спільного виховання дітей різного віку в дошкільних навчальних закладах не нова в дошкільній педагогіці. Питання переваги різновікових груп для дітей дошкільного віку обговорювалися педагогами ще в 20-30 роки ХХ століття (Н. Крупська, Є. Тихеева). Проте, не зважаючи на наявність позитивних сторін у спільному вихованні дітей різного віку, широкою практикою суспільного виховання було вибрано інший шлях – організація освітнього процесу з дітьми одного віку.

Уперше в дошкільній педагогіці проблема спільного виховання дітей різного віку як предмет спеціального дослідження була представлена в роботах Т. Маркової, В. Нечаєвої, Р. Жуковської на початку 70-х років. У дослідженнях 80-х років А. Арушановою, В. Гербовою, А. Давидчук, Т. Дороновою, Т. Макеєвою, В. Стерликовою, С. Якобсон переконливо показано, що різновікова дошкільна група має значний розвивальний потенціал. Проте він не включається автоматично. Для його реалізації потрібні певні умови.

Організація педагогічного процесу в різновіковій групі потребує від педагога знання програми всіх вікових груп, вміння зіставляти програмові вимоги з віковими та індивідуальними особливостями дітей, здатність правильно розподіляти увагу, розуміти й бачити кожну дитину і всю групу в цілому, спрямувати розвиток дітей згідно із завданнями виховання і можливостями. Проте досягти цього можна лише при правильній організації навчально-виховного процесу і відповідній психолого-педагогічній підготовці педагогів. Однак цілісний освітній процес у різновікових групах дошкільного навчального закладу досі системно не досліджувався, специфіка його побудови не цілком зрозуміла.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд проблеми організації спілкування дітей в різновікових об'єднаннях в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, що, на нашу думку, поповнить психолого-педагогічні знання педагогів і цим самим буде сприяти більш ефективному навчанню і вихованню дітей в різновіковій групі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитинство як соціально-культурний феномен та особливий значущий віковий період є предметом

полідисциплінарного дослідження, у зв'язку з чим окреслилися історичний, соціогенетичний, етнографічний та психолого-педагогічний аспекти його вивчення (Ф. Арієс, В. Абраменкова, Д. Ельконін, Е. Еріксон, В. Давидов, І. Кон, Т. Кочубей, І. Печенко, В. Мухіна, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, Д. Фельдштейн та ін).

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського категорія дитинства набуває особливого трактування і звучання: він підкреслює, що „дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя...” [4, с. 15]. Тому й книги, які з'являлися в царині педагогічної творчості видатного вченого, було присвячено світові дитинства, про яке в педагога є особливо влучні слова: „А дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: у роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас як на людину, що випадково проникла за ворота їхнього казкового світу, як на сторожа, що охороняє цей світ, сторожа, якому байдуже, що робиться там, усередині цього світу” [4, с. 8].

Отож, як бачимо, В. Сухомлинський добре розумів ту особливу роль, котру природа відводить дитинству – основоположному періоду людського життя. Він бачив і прагнув допомогти побачити іншим значущість дитинства, його унікальність та відмінність від життя дорослого. Тому педагог повинен якнайтонше розуміти й відчувати дитяче пізнання світу – „пізнання розумом і серцем”. Для нас надзвичайно важливо розвивати сьогодні цілісне бачення педагогіки саме з такої позиції. І хоча в колі наукової когорти сьогодення (Л. Артемова, І. Бех, А. Богущ, А. Капська, О. Кононко, В. Кузь, Н. Побірченко, Т. Поніманська, Ю. Приходько, О. Сухомлинська, О. Савченко та ін.) існує саме такий погляд на дитинство, як на самоцінний, самобутній і неповторний період життя особистості, на тлі суспільного буття воно, за образним висловом Д. Фельдштейна, „затиснене” певними реальними можливостями, зумовленими не тільки віком, але й усією системою суспільних зв'язків, що визначають соціальний стан дитинства в його узагальненому розумінні в сучасному соціумі.

В. Сухомлинський підкреслював важливе значення різновікового спілкування для соціалізації дитини й наголошував: педагог має турбуватися, щоб його вихованці були й вихователями. Він писав: „Третина століття роботи у школі переконала мене в тому, що людина найкраще виховується тоді, коли вона виховує інших, турбується про інших людей” [5, с. 122]. Ми погоджуємося з педагогом, що майстерність виховання полягає у тому, щоб навчити кожну дитину віддавати свої знання молодшим товаришам, тим самим збагачуватися інтелектуально; тільки завдяки цьому й формується справжня жадоба до знань. Старші діти стають помічниками педагогів, організують ігри для молодших, беруть участь у їхніх розвагах, залучають молодших до спільної праці. На думку вченого, різновікове об'єднання є найсприятливішим соціумом і

важливим фактором соціального й психологічного розвитку дитини. У процесі передачі практичних умінь і навичок між дітьми різного віку виникають духовні взаємини, іншими словами, кожний вихованець стає суб'єктом не лише діяльності, а й спілкування.

Різновікову групу дошкільного навчального закладу можна розглядати як модель інтегрованої групи, у якій об'єднуються діти різного віку, тобто різні за своїми розумовими і фізичними здібностями, інтересами, знаннями та уміннями. Особистість, яка зростає, набуває соціального досвіду, виробляє способи поводження з предметами, оцінює результативність своїх дій, утверджує позицію „Я” серед інших, прагне здобути визнання інших дітей, знайти своє відповідне місце в дитячому суспільстві. Дитяча субкультура, носієм якої є дитяче співтовариство, також виконує функцію первинної соціалізації дитини. Самі діти ще з раннього віку мають свої „власні (не сформульовані) концепції особистості, поведінки і взаємин з дорослими”. У їхній концепції відображається вплив менталітету нації у світлі особливостей конкретної сім'ї, дошкільного закладу, школи, товариства ровесників. Їхній вплив на процес виховання визначається саме цими уявленнями, які зумовлюють активність дітей, їхнє ставлення до самих себе, до навколишнього світу, до інших людей. Доречним тут буде згадати слова І. Кона: „При всій залежності від дорослих світ дитинства „володіє” певною психологічною автономією, і ця своєрідна дитяча культура, точніше – субкультура, повинна бути сприйнята зсередини, а не просто пояснена функціонально як підготовка до майбутнього дорослого життя”. Стосовно аналізу специфіки соціалізації особистості в дошкільному дитинстві висловлені положення можуть означати, що дитяче соціальне життя починається в дошкільній групі, як генетично ранньому шаблі соціальної організації людей, що з часом замінюється шкільним класом.

Основним чинником соціального розвитку є знання норм і правил спілкування з іншими людьми, тобто здатність осмислювати процес спілкування та прогнозувати його різноманітні ситуації. Будь-яка взаємодія дитини з дошкільним довкіллям відбувається в процесі спілкування, форми якого в дитини змінюються залежно від віку. До семи років у дитини змінюються чотири форми спілкування з дорослими: ситуативно-особистісна, ситуативно-ділова, ситуативно-пізнавальна і ситуативно-особистісна. Досвід свого спілкування з дорослими дитина переносить у ситуації спілкування з іншими дітьми.

Спілкування – обмін між дітьми інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру. Воно задовольняє особливу потребу дитини – у взаємодії з іншими і пояснюється її соціальною природою. В. Сухомлинський влучно зауважив: „В процесі спілкування формується духовна і моральна культура людини, її світогляд” [3, с. 195]. Здійснюється спілкування за допомогою різних засобів – міміки, жестів, мови. Остання – провідний засіб, який використовують дошкільники, спілкуючись один з одним. Одна з основних функцій мови (передусім мовлення) – комунікативна або функція спілкування. У процесі мовленнєвої діяльності діти обмінюються між собою

ідеями, почуттями, думками, настроєм, домовляються про свої плани й спільні дії. Реалізація дитиною потреби в спілкуванні або, навпаки, незадоволення спілкуванням викликає у неї відповідні емоції і почуття. Емоції виявляються в безпосередньому переживанні дошкільником задоволення, радості, незадоволення, засмучення, страху. Завдяки емоціям він регулює свою поведінку, співвідносить її з поведінкою інших дітей, з якими спілкується. Емоції виконують особливу функцію – функцію засобу спілкування.

Спілкування дітей різного віку є природною умовою набуття й передачі соціального досвіду, що є так званим стихійним шляхом соціалізації. У процесі різновікового спілкування можливим стає взаємовиховання і взаємонавчання, коли діти як молодші, так і старші, здобувають нові знання, вміння, навички, закріплюють та узагальнюють їх. Старші стосовно молодших є досвідченішими, вихованішими, свого роду наставниками. У свою чергу, менші стежать за вчинками, поведінкою і діяльністю старших. Будь-які проблеми, що виникають, стають спільними. Дошкільнята ставляться до старших з довірою, легко підкоряються їм, намагаються копіювати, наслідувати їх. У цій ситуації кожна дитина усвідомлює позитивне значення спільних із товаришами робочий зусиль, пізнає радість спільної праці.

Найскладніші виховні завдання успішно розв'язуються в різновіковому об'єднанні дітей: діти вчаться уважно ставитися до старших, турбуватися про менших, набувають комунікативних навичок. Наслідування старших, імітація їхньої поведінки молодшими дітьми – це, по суті, відображення, яке полягає у привабливості позиції старшого, й прагнення молодших до дорослості.

Груповий вплив є одним із найперспективніших сфер впливу на соціальне становлення дитини, її соціальну поведінку, вміння відгукуватися на потреби інших людей. Досвід виховної роботи В. Сухомлинського засвідчує, що „виховна сила колективу великою мірою залежить від багатства, різноманітності стосунків між особистостями, які стоять на різних ступенях розвитку, тобто між вихованцями різного віку. Це стосунки ідейно-виховні, інтелектуальні, навчально-трудові, самодіяльно-творчі, ігрові” [4, с. 15]. На думку вченого, різновікове об'єднання є найсприятливішим соціумом і основним фактором соціального та психологічного розвитку дитини. Вона вчиться налагоджувати контакти з іншими людьми відразу в декількох вимірах. Важливим засобом тут виступає організація спільної діяльності в одному колективі. Так, протягом дня вихованці мають час для постійної взаємодії та спілкування. При цьому важливим засобом виступає гра як провідний вид діяльності, притаманний дітям обох вікових груп. Головним відкриттям дітей на етапі дошкільного дитинства є ідея партнерства. Між трьома та п'ятьма роками дитина інтенсивно освоює важку практику взаємодії з іншими дітьми в грі, а потім – і в іншій діяльності. Головною силою, що рухає розвиток стосунків між дітьми-дошкільниками, є спільна гра. Рольова гра, яка входить у поведінковий репертуар дітей, стає головною моделлю партнерської взаємодії. Стосовно ігрового дійства як цілого кожна дитина, котра взяла на себе певну роль, стає частиною процесу, одним із структуроформівних елементів ситуації – її учасником. Її дії як члена дитячої ігрової групи підпорядковуються

загальним для усіх людей законам групового життя. Це певним чином обмежує свободу дій дитини й пов'язане з присутністю в грі інших її учасників. Правильно організована ігрова діяльність старших і молодших вихованців формує моральні чесноти, гуманні взаємини, відповідальність, чуйність, доброту.

Специфіка освітнього процесу в різновікових групах дошкільного навчального закладу (умовлена наявністю системи міжвікових дитячих взаємодій, яка здатна доповнювати й змінювати соціальний досвід дитини, що складається в системах взаємодії „дорослий – дитина”, „молодша дитина-старша дитина”, забезпечуючи позитивну динаміку в соціальному розвитку дошкільника. Спілкування та взаємодія між такими різними дітьми суттєво відрізняються від тих, які складаються в гомогенній групі. Взаємодія дітей у різновіковому колективі виконує функцію соціального захисту, яка полягає у допомозі старших молодшим в організації їхньої життєдіяльності, захисті та підтримці тих дітей, які не можуть реалізувати себе з різних причин у колективі однолітків; забезпеченні відповідного емоційного самопочуття кожного вихованця, оскільки створюється можливість для кожної дитини спілкуватися з дітьми того віку, з якими вона себе комфортніше почуває [1, с. 67]. На думку психологів, взаємини з іншими людьми зароджуються і найбільше інтенсивно розвиваються в дошкільному віці. Досвід цих перших стосунків є фундаментом для подальшого розвитку особистості дитини і багато в чому визначає характер ставлення до самої себе, до світу, її поведінки і самопочуття серед людей. За словами С. Рубінштейна, серце людини все виткано з її взаємин з іншими людьми; з ними пов'язаний головний зміст психічного та внутрішнього життя людини. Саме ці взаємодії народжують найсильніші переживання і вчинки. Взаємини з іншою людиною є центром духовно-морального становлення особистості та багато в, чому визначають моральну цінність людини.

Сучасні науковці (В. Бутенко, Е. Смирнова) виділяють наступні типи взаємодії між дітьми в різновіковій групі [2, с. 70].

Відсторонені стосунки: характеризуються низьким інтересом до інших дітей і вираженою орієнтацією на дорослого. І в старших, і в молодших дітей переважають індивідуальні форми активності й високої нормативності у висловах і в поведінці. Головним для дітей є взаємини з дорослим при повній байдужості до інших дітей. Правильне виконання інструкції і завдань вихователя є способом отримання його заохочень.

Егоцентричні стосунки: характеризується яскраво вираженим прагматизмом. Головним мотивом поведінки є прагнення реалізувати свої інтереси й отримати свою вигоду, інша дитина при цьому сприймається як перешкода. У старших дітей це виражається у визнанні своїх переваг, демонстрації їх молодшим і прагненні керувати ними й повчати їх.

Стосунки знецінювання: виражаються в прагненні старших дітей самоутвердитися за рахунок молодших і виявляються в негативних оцінках дій і поведінки дітей у групі. Така взаємодія може негативно наливати на особистість іншої дитини. Старша дитина утверджує власне „Я” не просто за рахунок своїх переваг у грі, а через приниження і знецінювання особистості

молодшої дитини. Молодші при цьому або протестують (скарги, сльози, образи), або терплять і підкорюються волі старших.

Стосунки причетності: виявляються в прагненні до спільної діяльності, в узгодженні інтересів. Старші діти прагнуть залучити менших до загальної справи, допомагати їм, причому всі дії здійснюють за власною ініціативою, без указівок і спонукань вихователя. Молодші зацікавлюються загальною справою й охоче відгукуються на пропозиції старших.

Конкурентні стосунки: виражаються в тому, що інша дитина є об'єктом для порівняння. При вихідних рівних можливостях завжди присутнє прагнення підкреслити свою перевагу: хто швидше й краще намалює, хто виграє і т.д.

Важливим фактором, що впливає на міжособистісні стосунки дітей у різновіковій групі, є характер взаємодії вихователя з дітьми. Взаємодія вихователя та стиль його спілкування з дітьми є моделлю поведінки старших дітей стосовно менших. Склад різновікової групи створює сприятливі умови для реалізації, відтворення та присвоєння того типу стосунків з молодшими дітьми, які демонструє вихователь. Тому В. Сухомлинський постійно звертав увагу на досягнення тісного співробітництва, встановлення партнерських стосунків між дорослими та дітьми. Видатний педагог уважав, що справжнім вихователем може стати лише той, хто не забуває, що він колись був дитиною, і завжди радив педагогам бути чуйними до вихованців, уважно спостерігати за їхнім внутрішнім світом, почуттями та переживаннями. На вихователя, який постає „мудрим, люблячим захисником дитини”, покладена велика відповідальність, оскільки досить часто діти приходять в освітні заклади скаліченими обставинами родинного виховання та чинниками навколишнього оточення, педагог зауважував: „уважно ставтеся до індивідуального розвитку та особливостей кожної дитини”. У статті „Як любити дітей”, з цього приводу В. Сухомлинський зазначав: „Любити дитину – це означає захищати її від зла, яке оточує багатьох дітей у житті”. Із вихованням та навчанням пов'язана велика кількість дитячих проблем, а тому вчитель повинен постійно вивчати панівний настрій групи загалом та кожної дитини зокрема, підтримувати вихованців в різних життєвих ситуаціях, дорожити їхнім безмежним довір'ям, створювати умови кожному з них для взаємодії, самодіяльності та самовияву. Ніякого насильства над дитиною – основоположний принцип педагогічної концепції В.Сухомлинського. Він рішуче відстоював виховання без покарань, його влада над дітьми – безумовна „материнська” любов і турбота про вихованців: „дитяче серце легко поранити. У навчанні, взагалі у всьому шкільному житті при неуважному або байдужому ставленні до дитини з'являється багато гострих кутів і підводних каменів, що створюють умови для потрясінь, з якими дитина не може справитися” [3, с. 22].

Отже, різновікове об'єднання є чинником, який найефективніше впливає на соціальний і психічний розвиток дитини. Взаємодія у різновіковому об'єднанні дітей виконує функцію соціального захисту: допомога старших молодшим в організації їхньої життєдіяльності, захист і підтримка тих дітей, які не можуть реалізувати себе з різних причин у колективі ровесників; забезпечення відповідного емоційного самопочуття кожного вихованця,

оскільки створюється можливість спілкуватися з тим віком, з яким себе комфортніше відчуває.

Висновки. Саме творча спадщина В. Сухомлинського через звільнення від стереотипних, міфологізованих дорослими образів дитячого розвитку та діяльності, що спотворюють та звужують вивчення дитинства, сприяє конструюванню нового образу дитинства, проектуванню нових типів стосунків між дорослим та дитячим світом.

Але значний розвивальний потенціал цих дитячих співтовариств не працює автоматично, а включається тільки в процесі особливого керівництва з боку дорослого.

Педагог, працюючий в різновіковій групі, повинен володіти знаннями специфіки розвитку дитини в умовах різновікових об'єднань дітей, уміннями конструювати навчальний процес з урахуванням взаємовпливу дітей різного віку, діагностувати хід розвитку дітей і вносити необхідні зміни до змісту освіти і його технології. У цьому аспекті неминуче встає проблема підготовки фахівців дошкільної освіти до роботи в різновікових групах. Тому подальшу нашу роботу ми вбачаємо в розробці модульної програми для спецкурсу „Навчання і виховання дітей в різновіковій групі”, що вводиться в навчальний план спеціальності „Дошкільна освіта”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузь В.Г., Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів „загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад”. В.Г.Кузь, І.П.Печенко. – К.: Міленіум, 2004. – 212 с.
2. Смирнова Е.О., Отношения между детьми в разновозрастных группах детского сада / О.Е.Смирнова, В.А.Бутенко // Психолог в детском саду. – 2007. – № 2. – С. 66-80.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори / В.О.Сухомлинський: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.2. – 600 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори // У: 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1978. – 286 с.

АНОТАЦІЯ

Куліш Р.В. Педагогічні погляди В.О. Сухомлинського на організацію навчання і виховання дітей у різновіковій групі дошкільного навчального закладу. У статті автор розкриває основні ідеї В.О. Сухомлинського щодо соціального становлення особистості в дитинстві на засадах різновікового об'єднання в групах дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: соціальне становлення особистості, спілкування, різновікове об'єднання дітей, спецкурс.

АННОТАЦИЯ

Кулиш Р.В. Педагогические взгляды В.А.Сухомлинского на организацию обучения и воспитания детей в разновозрастных группах дошкольного образовательного учреждения. В статье автор раскрывает основные идеи В.А.Сухомлинского относительно социального становления личности в

детстве на основе разновозрастного объединения в группах дошкольного учебного заведения.

Ключевые слова: социальное становление личности, общение, разновозрастное объединение детей, спецкурс.

SUMMARY

Kulich R.V. V.A.Sukhomlinsky pedagogical views on the organization training and education of children in different age groups in preschool education institutions. In the article the author discovers V.A. Sukhomlinsky basic ideas of personality social formation in childhood based on different ages associations in groups of preschool educational institution.

Key words: *personality social formation, communication, associations of different children ages, a special course.*